

Cudzinci, ktorí zjedli lotos

Imrich Ruisel

Napriek výraznému technickému a vedeckému pokroku ľudstva pamäť vždy zohrávala významnú úlohu. Nielen hromadením užitočných informácií, ale najmä plnením svojej spirituálnej úlohy udržiavala kontinuitu ľudskej identity. Kirgizský spisovateľ Ajtmatov načrtnol krutý osud, ktorý svojim zajatcom pripravili kočovní Chuang-chuangovia. Najskôr im oholili hlavy a ovinuli pásmi z ľavej kože. Kožené pásy sa pod lúčmi ostrého slnka postupne stahovali a zvierali oholené hlavy. Po niekoľkých dňoch zajatci následkom strašných bolestí zošaleli a stratili schopnosť pamätať si niečo z minulosti. Vznikol otrok – mankurat. Kočovní Chuang-chuangovia tak z temných hĺbin svojich dejín vyniesli najkrutejšie barbarstvo – vztiahli ruku na najskrytejšiu podstatu človeka. Našli spôsob, ako otrokov zbavovať pamäti, a dopustil sa tak najhoršieho činu proti ľudskej prirodzenosti.

Ako však upozornil už Homér, strata pamäti môže byť aj príjemná. Lotofagovia boli bájnym národom žijúcim v severnej Afrike. Ak cudzinec zjedol lotos, zabudol na svoj domov a chcel žiť v krajine, kde lotos rástol. Odysseus sa na svojich plavbách snažil zabrániť námorníkom, aby vystúpili na breh a lotos ochutnali. Ako vidieť z týchto úvah, pamäť možno človeku odobrať rôznym spôsobom. Krutým barbarským násilím alebo priazlivým preludom.

Myslenie a pamäť

Úlohu pamäti v histórii ľudstva zdôrazňovali už mytológie. Napríklad podľa gréckych mýtov bohyňa pamäti Mnemosyna bola matkou deviatich múz, ktoré dirigoval sám Apolón a hrou na lýre im udával rytmus tancov. V staroislandských piesňach najvyšší boh Ódin, predstaviteľ rozumovej sily, boh posvätných vied a mágie Eddy obetoval jedno oko pre poznanie. Zvyčajne ho zobrazovali s dvoma havranmi na pleciach. Jeden z nich, Hugin, zosobňuje myslenie a druhý, Munin, pamäť.

Nie div, že o podstatu pamäti sa intenzívne zaujímal aj grécki filozofi. Podľa Platóna pamäť predstavovala voskovú doštičku, v ktorej aktuálne podnety zanechávali hlbšie alebo plyššie odtlačky. Rozhnevaný filozof vyslovil aj jednu z prvých katastrofických vízií ľudstva, pretože šíriaca sa gramotnosť mala zhoršovať individuálnu pamäť, a tým postupne degenerovať ľudstvo. Sám Platón mal nadpriemernú pamäť – dobre si pamätal Homérove básne – pri citovaní veršov si iba zriedka pomáhal zvitkom. Aristoteles upozornil na negatívne pôsobenie úzkosti a melanchólie na pamäť. Okrem toho predpokladal zhoršenie pamäť starých

ľudí. S týmto názorom neskôr plamenne polemizoval Marcus Tullius Cicero. Predpovedal, že na udržanie dobrej pamäti aj vo vyššom veku pozitívne pôsobí motivácia a permanentný tréning. Problematika pamäti zaujala aj sv. Augustína, napríklad vzťah medzi pamäťou a neprítomnými vecami (predstavami). J. A. Komenský na základe svojich bohatých pedagogických skúseností pochopil, že pamäť pôsobí ako súčasť celkového poznávania, a preto „najskôr sa majú učiť u chlapcov zmysly, potom pamäť, potom porozumenie a napokon úsudok“.

Písmo a informácie

Ako je všeobecne známe, písmo ako prostriedok uchovávanía informácií vzniklo až v neskorších štádiách rozvoja ľudskej spoločnosti. V staroveku a skoršom stredoveku sa poznatky prenášali ústnou tradíciou. Ľudská pamäť sa významne podieľala na pôsobení takých významných spoločenských inštitúcií, ako bolo právo. Súdne konanie v starovekom Izraeli sa viedlo ústne, preto sa predpokladala dobrá pamäť všetkých zúčastnených. Deuteronomistický kódex zo 7. storočia pred Kristom dokonca zlyhanie pamäti sankcionoval: „Kto žal svoje obilie na poli a zabudol tam snop, nemal sa už poň vrátiť, patril chudobným, vdovám a sirotám.“ To isté platilo pri zbere olív a hrozna.

Kvalitný slovný prejav sa očakával v súdnej praxi gréckych mestských demokracií. Každému, kto na súde prehovoril, bol vopred vyhradený čas odmeriavaný vodnými hodinami – klepsydrou. Na súdoch pôsobili aj tzv. logografovia – najatí zostavovatelia súdnych prejavov, ktoré sa klienti učili

naspamät. Avšak ústna tradícia sa podieľala na prenášaní právne relevantných informácií aj neskôr. Napríklad etnografickým výskumom v Rwande sa zistilo, že špecialisti abacurabwenge“ sa učili naspamät oznamy kráľov a kráľovien kmeňa, abatekerezi“ sa sústreďovali na najdôležitejšie udalosti z dejín, abasizi“ udržiavali slávnostné prejavy kráľov a napokon „abifru“ uchovávali aj domnštvá dynastie.

Do histórie svojou vynikajúcou pamäťou vstúpili aj dvorania japonského cisárskeho dvora O no Jasumara a Heida no Are. Are sa na príkaz cisára Temmu naučil spamäti odokmeň cisárskeho rodu a zbierky náytov, legiend a piesní. Cisárovná Gemme, ktorá nastúpila po Temmuovi, poverila ďalšieho dvorana O no Jasumara, aby zapísal Areho pomienky. Ústna tradícia, a tým aj vynikajúca pamäť, sa významne podieľala aj na rozvoji literatúry. V starých Aténach pôsobili tzv. rapsódi, prednášači z povolania. Skúsenosti z vystupovania rapsódov poskytli Platónovi inšpiráciu na napísanie dialógu Iona. Zachoval sa rozhovor Sokrata s Ionom, rapsódom, ktorý sa práve vrátil z Epidauru, kde sa zúčastnil na pretekoch pri Asklepiovej svätyni. Sokrates úprimne závidel rapsódom ich umenie – nestačí, aby recitovali verše básnikov, ale musia poznať aj ich myšlienky, aby ich dokázali tlmočiť obecenstvu. Drálne sa prenášal aj staroanglický epos Beowulf. Poslucháčom leklamoval zážitky kráľa Beowulfa spevák scop v sprievode malej harfy. V stredovekom Francúzsku značnú popularitu získali trubadúri, trubéri. Nehynúci pomník jednému z nich, Arnautovi Danielovi, postavil Dante v Božskej komédii. Veľkej úcte sa tešili ľudoví speváci u národov Strednej Ázie. Speváci najvyššej kvality dostávali čestný titul šoira, ktorý sa pridáva k menu (napríklad fazil – šoir). Veľkému záujmu sa tešia verejné súťaže spevákov, ktoré dodnes usporadúvajú Kazaši (ajtyšy) a Kirgizi (ajtyše). Veľká pozornosť sa venovala príprave mladých spevákov. Napríklad Kalmykov v severnom Mongolsku

sa adept po teoretickej a praktickej príprave odobral do stepi alebo do hôr a tam sa venoval individuálnemu štúdiu a snažil sa vypracovať vlastný, svojrázny prejav.

Ústna tradícia sa výrazne uplatňovala aj pri šírení technologických informácií. V tradičných remeselníckych spoločenstvách mali poznatky týkajúce sa výroby dôverný charakter a najčastejšie sa odovzdávali ústne. Podobne sa prenášali aj detailné technologické postupy. Ako príklad môže slúžiť výroba klasických japonských mečov – ich kovanie bolo sprevádzané vymedzeným rituálom, založeným na presnom scenári operácií. Podľa Bronowského precízny scenár fixuje sekvencie operácií tak, že sú exaktné a memorovateľné.

Aj v niektorých oblastiach Afriky sú pri tradičnom tavení železa technické procedúry dodnes spojené s magickými rituálmi. Od tavičov sa vyžaduje dodržiavanie nielen technických, ale aj magických zložiek výroby. Tavbu často sprevádza sexuálna symbolika a tabu efekty. Organizujú ju dvaja odborníci: murungu, hlavný tavič, zodpovedný za technickú stránku tavby, a msofi alebo medicínman, ktorý sa špecializuje na rituály.

Magická formulka

Záujem odborníkov sa okrem sociálnej a historickej pamäti zamerail aj na individuálnu pamäť. Pri štúdiu individuálnej pamäti sa zistilo, že je nevyhnutné skúmať dĺžku uloženia informácie v pamäti, teda merať čas, ktorý uplynie od vštepenia až po jej vybavenie. Nie je jedno, či určité telefónne číslo alebo heslo použijeme okamžite alebo až po niekoľkých rokoch. Väčšina odborníkov sa prikláňa k existencii troch typov pamäti: senzorickej, krátkodobej a dlhodobej. Informácia, ktorú človek prijíma z vonkajšieho prostredia, sa spočiatku zaregistruje v značne labilnom type pamäti, zvanom senzorickej pamäť. V praxi sa najčastejšie opisuje pôsobenie zrakovej formy, známej ako ikonická

pamäť. Ikonická pamäť predstavuje krátkodobé zotrvanie podnetu okamžite po prezentácii. Trvanie stopy sa odhaduje pomocou prístrojových techník na niekoľko milisekúnd.

Informácia, ktorá sa udržala v senzorickej pamäti, postúpila do krátkodobej pamäti. Vonkajší pozorovateľ napríklad pri automobilovom nešťastí alebo pri prepadnutí neraz zachytí množstvo detailov, z ktorých však väčšinu zakrátko zabúda. Udrží si z nich iba malú časť, ktorá postúpila do krátkodobej alebo aj dlhodobej pamäti. Preto neskôr dokáže zrekonštruovať svoje zážitky a poslúžiť prípadnou svedeckou výpoveďou. Krátkodobá pamäť pôsobí len niekoľko minút. Udržanie informácie a najmä jej prechod do trvalej dlhodobej pamäti vyžaduje koncentrovanú pozornosť a opakovanie. Veľká pozornosť sa venovala aj rozsahu krátkodobej pamäti. Na tento problém upozornil škótsky filozof Hamilton už v 19. storočí: „Ak hodíte na podlahu hrsť guľiek, zistíte, že fažko možno zrakom naraz bez chyby zachytí viac než šesť alebo sedem guľiek.“ Americký kognitívny psychológ Müller neskôr konštatoval, že za akúsi jednotku pamäti možno považovať tzv. magickú formulku 7 plus – mínus 2. To znamená, že bezprostredne po expozícii dokážeme v priemere zopakovať 5 až 9 podnetov. Dlhodobá pamäť je pomerne stabilná a prejavuje odolnosť voči zabúdaniu. Avšak nespracúva všetky informácie rovnako. Kanadský psychológ Tulving preto navrhol delenie dlhodobej pamäti na sémantickú a epizodickú, pričom jednotlivé formy sa odlišujú typom uloženej informácie a odolnosťou proti zabúdaniu. Sémantická pamäť je založená na poznávaní sveta – uložené informácie sú pritom organizované podľa sémantických vlastností a vzťahov. Umožňuje pozorovateľovi identifikovať chemickú značku olova, autora Nočného letu, vyhľadať anglický ekvivalent stola a tvoriť sémantické bohatstvo jednotlivca.

Epizodická pamäť na rozdiel od sémantickej umožňuje skladovať individuálne získané poznatky a ich vzťahy v subjektívne prežívanom čase. Tieto poznatky sú osobnostne podmienené a tvoria súčasť autobiografie jednotlivca. Vďaka epizodickej pamäti si dokážeme spomenúť na obsah včerajších raňajok, či sme v detstve mali šarlah alebo kde sme strávili minuloročnú dovolenku. S touto formou pamäti sa stretávame aj v detektívkach – je to akási „pamäť na alibi“ a od jej úrovne neraz závisí, či sa preukáže nevina podozrivého. K výpadkom epizodickej pamäti dochádza najmä pri poruchách pamäti (amnésiách). Úloha epizodickej a sémantickej pamäti sa neraz prekrýva. Preto treba hovoriť aj o tzv. procedurálnej pamäti, ktorá pomáha organizmu udržiavať naučené spojenia medzi podnetmi a odpoveďami, a tak reagovať na podnety prostredia. V podstate ide o časovú i priestorovú orientáciu na súčasné udalosti. O dlhodobej pamäti je známe, že je výberová. Na ilustráciu možno pripomenúť vedecký spor, ktorý sa na diaľku odohral medzi Freudom a Blonským. Otec psychoanalýzy predpokladal, že ľudia si prednostne pamätajú udalosti spojené s príjemnými zážitkami a nepríjemné potláčajú. Blonskij vyzdvihol skôr udržiavanie nepríjemných zážitkov, pretože vo vývoji živých bytostí im táto vlastnosť pomáhala prispôbovať sa okolitému prostrediu. Podľa tzv. efektu Pollyanny väčšina ľudí je presvedčená, že ich okolie je skôr pozitívne než negatívne. Dlhodobá pamäť je však popri výberovosti aj osobnostne závislá

a neraz ju ovplyvňujú predstavy jednotlivca o sebe. Každý jednotlivec si v priebehu životnej cesty vytvára svoj sebaobraz. Obsahuje poznatky o fyzikálnom, biologickom i spirituálnom svete, o iných ľuďoch, o svojich vlastnostiach a programoch činnosti. Sebaobraz a dlhodobá pamäť môžu zohrávať negatívnu úlohu najmä pri úzkostných a depresívnych jednotlivcoch – tí si udržiavajú v pamäti hlavne tie informácie, ktoré potvrdzujú ich negatívne očakávania.

Odvodené zo sociálneho prostredia

Významnú úlohu zohráva dlhodobá pamäť aj pri rekonštrukcii minulosti. Ako je všeobecne známe, ešte predtým než historické udalosti registrujú, udržiavajú a interpretujú profesionálni historici, prežívajú a zapamätávajú si ich súčasníci. Avšak ich pamäť nie je fotografická, preto pôsobí nekompletne, zaujato, subjektívne, a tiež veľmi výberovo. Hoci prítomnosť každodenného života sa prežíva ako vágna, protikladná, dokonca chaotická množina informácií, percepcií a udalostí, pri pohľade do minulosti sa očakáva oveľa konzistentnejší tvar a obsah spomienok. Rozmanité skreslené a neúplne skúsenosti predchádzajúcej prítomnosti sú do určitého rozsahu udržiavané v dlhodobej pamäti jednotlivca. Zatiaľ čo individuálna skúsenosť je čiastková, subjektívna a extrémne limitovaná v perspektíve, rekonštruovaná minulosť poskytuje koherentnú interpretáciu toho, čo nebolo autenticky prežívané. Skúsenostná subjektívna pamäť je zakotvená v kolektívnych spomienkach širokého rozsahu, založených na sociálnej interakcii a kultúrnej identite.

Hranice medzi individuálnou, kolektívnou a kultúrnou pamäťou nie sú zreteľné. Zatiaľ čo individuálna pamäť je neformálna a nevyrovnaná, kolektívna pamäť dosahuje oveľa vyšší stupeň organizácie. Je medializovaná, ritualizovaná a podporovaná sociálnymi inštitúciami. Je založená na spoločnej vôli a spoločnom konaní. Zapamätanie, ako aj zabúdanie

sú významne ovplyvnené časom, v ktorom prebiehali. Avšak individuálna dlhodobá pamäť môže kompletne zlyhať alebo spolupracovať pri „vymýšľaní“ príbehov a udalostí, ktoré sa údajne uskutočnili v minulosti. Halbwach predpokladal, že niektoré kľúčové faktory ovplyvňujúce pamäť sú odvodené zo sociálneho prostredia, ktoré jednotlivé skupiny obývali. Pri vymedzovaní kolektívnej pamäti predpokladal, že sociálne procesy ovplyvňujú nielen individuálnu pamäť jednotlivcov, týkajúcu sa ich osobných životov, ale aj spoločné spomienky komunity. Durkheimova žiačka Douglasová tiež upozornila na súvislosti medzi Halbwachovým konceptom kolektívnej pamäti a výskumom britského psychológa, riaditeľa laboratória experimentálnej psychológie na oxfordskej univerzite, sira Bartletta. Bartlett vo svojom hlavnom diele Zapamätávanie v experimentálnej a sociálnej psychológii upozornil na kontextové súvislosti pamäti argumentovaním, že všetko, čo si z minulosti zapamätávame, závisí od rámcov alebo schém chápania. Výsledky jeho dlhoročných výskumov viedli k jednoznačnému záveru: „Pamäť nie je rekonštruktívna, ale konštruktívna.“ Ako naznačujú predchádzajúce úvahy, budúce výskumy pamäti budú musieť výraznejšie prihliadať na vzájomnú symbiózu sociálnej a individuálnej pamäti. Aj preto, lebo osudy jednotlivcov i skupín sa vždy prelínali. Isté námety môže popri hľadaní kognitívnej reality poskytovať štúdium významu emócií nielen pre každodenný život, ale aj interpretáciu minulosti. Veď ruský psychiater Korsakov už roku 1890 konštatoval: „Sú ľudia, ktorí majú dobre vyvinutú pamäť vo všeobecnosti, ale ich citová pamäť je slabá: Ťažko si pamätajú city, ktoré prežívajú, pôžitok, ktorý mali zo spoločnosti iných ľudí. Ich pamäť nechováva spomienky na príjemné chvíle, ktoré s ľuďmi prežili. A keďže spomienky sú základom našich sympatií a antipatií, práve z nedostatku takejto emočnej pamäti vyplýva nemorálny vzťah k ľuďom.“ <<<

> Imrich Ruiseľ (1941) je profesor psychológie. Je riaditeľom Ústavu experimentálnej psychológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Vo vydavateľstve Ikar mu vyšla kniha Inteligencia a myslenie. Jeho práca Základy psychológie inteligencie vyšla v českom preklade. V kníhkupectvách ešte dostanete Kapitoly z psychológie osobnosti (spolu s Jozefom Vyroštom) a najnovšiu knihu Múdrosť v zrkadle vekov.